ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՊԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վ. Դ. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ
Բանասիրական գիտ. դոկտոր

Հին աշխարհի գիտունները և նրանց հետևող հայ ճարտասանները պարբերության հիմնական հատկանիշը համարում են խոսքի ամբողջացումը և լրիվությունը, նույնիսկ եթե ասվածը մի լրիվ ու ամբողջացած նախադասություն է, նրանք այդ պարբերություն են ընդունում. Չնայած սրան, այնուամենայնիվ, իսկական պարբերությունը ըստ նրանց պետք է կազմված լինի երկու մասից և ունենա սկիզբ ու վերջ, մանավանդ վերջը պարբերության համար խիստ էական նշանակություն ունի։ Պարբերությունը թարգմանված է հունարեն Περιοδος բառից, որ նշանակում է՝ շրջանագիծ, շրջան, այսինքն՝ դա այնպիսի մի խոսք է, որ շրջանագծի, օղակի նման կլորացված է։ Եթե արտահայտության մեջ վերջին մասը չի փակում ասվածը, չի ամբողջացնում ըստ կառուցվածքի և բովանդակության, ապա այդպիսի արտահայտությունը պարբերություն չի կարող կազմել։ Օրինակ՝ Թե ով էր նրան այնտեղ կանգնեցրել, սա մի նախադասություն է, բայց պարբերություն չէ, որովհետև չի վերջացած, կլորացված չէ. եթե դրան ավելացնենք՝ այդ նայոնի չէր, ապա նախադասությունը կլրանա, կամբողջացվի և, ըստ հին գիտունների, կդառնա պարբերություն։ Ըստ նրանց պարբերություն է նաև նախադասության հետևյալ տիպը. Կղզին հեռու էր ցամաքից մեկ ժամվա ծովային նաճապարհով։ Այս դեպքում էլ ձևով և իմաստով արտահայտությունը ամբողջացած է։ Հին ուսումնասիրողները շատ անգամ սովորական նախադասությունը շփոթում են պարբերության հետ. նրանք երբեմն միայն մի հատկանիշով են զանազանում պարբերությունը և նախադասությունը. պարբերությունը կազմված է ներդաշնակ ու համաչափ դասավորված անդամներից, իսկ նախադասությունը այդպիսի համաչափ ներդաշնակություն չի պահանջում։ Սակայն այս զանազանությունն էլ հանդես է գալիս այն դեպքում, երբ պարբերության մասերը ունեն առնվազն երկու անդամներ։ Նույնիսկ երկու անդամների այդպիսի ներդաշնակ շարադասումը անզգալի կմնա. գոնե երեք, չորս և ավելի անդամներ պետք է ունենան այդ մասերը, որպեսզի համաչափ ու ներդաշնակ տեղաբաշխումը ցայտուն դառնա։ Հին ուսումնասիրողները չորս անդամից ավելի մասեր ունեցող պարբերությունը համարում են ոչ իսկական պարբերություն. այդպիսի կառուցվածքը նրանք դիտում են իբրև պարբերությունային կառուցվածք, բայց ոչ թե իսկական պարբերություն։

Արիստոտելը երկու տեսակ պարբերություն է սահմանում. մեկը կոչում է տրոհական, իսկ մյուսը՝ հակադրական. տրոհական պարբերության համար նա բերում է հետևյալ օրինակը. «Ես հաճախ զարմանում եմ նրա վրա՝ ով սահմանեց հանդիսավոր ժողովները և հիմնադրեց մարմնամարզական մրցությունները». իսկ հակադրականի օրինակը այս է. «Նրանք ծառայություն մատուցեցին և նրանց և ուրիշներին—և նրանց, ովքեր մնացին և նրանց, ովքեր հետևեցին նրանց. երկրորդներին նրանք իշխելու համար շնորհեցին ավելի շատ հող, քան նրանք ունեին տանը, առաջիններին թողեցին բավականաչափ հող տանը»։

Հին գիտունները նկատեցին պարբերության և նախադասության տարբերությունը, սակայն պարբերության լիակատար սահմանագատումը նախադասությունից չկարողացան սահմանել։ Հիմնական տարբերությունը, որ նրանք դնում են, պարբերության ամբողջական ու լրիվ լինելն է՝ այսինքն այն, որ արտահայտությունը փակվում, կլորանում է։ Երկրորդ տարբերությունը համարում են պարբերության մասերի և անդամների ներդաշնակ ու համաչափ դասավորությունը։ Արիստոտելը տալիս է նաև հնչերանգության աղոտ հասկացողությունը, սակայն այդ հասկացողությունը շնչառության կանոնավորման նշումով է սահմանափակվում։

Նրանք սահմանեցին նաև պարբերության մասերը. հույները պարբերության մասերը կոչում են կոլոն. նշեցին, որ պարբերությունը առնվազն երկու մաս պետք է ունենա, բայց հենց այստեղ դիջեցին նրանով, որ ընդունեցին նաև պարզ պարբերություն, այսինքն՝ մի ամբողջական վերջավորված պարզ նախադասությունը նույնպես համարեցին պարբերություն, որ հետագա բոլոր

ուսումնասիրողներին չփոթեցրեց, և նրանք չկարողացան որոշակի սահմանազատել պարբերույթն ու նախադասությունը։

Հին ուսումնասիրողները սխալվեցին նաև պարբերույթի մասերի բաժանման մեջ։ Նրանք մասերի բաժանումը կատարեցին քերականական հիմունքներով, այսինքն՝ ամբողջը քանի նախադասություն ունի, նշանակում է՝ այդքան էլ մաս ունի. օրինակ՝ հայերենի լավագույն ճարտասանության գրքի[1] հեղինակը՝ Ագոնցը եռանդամ պարբերույթի օրինակ է բերում այս նախադասությունը. «Քանզի այն, որ արար զմարդն ի պատկեր բարերարութեան իւրոյ բարի /և ետես զնա ի նախանձու բանսարկուին գաւաճանեալ և մեռեալ/ ըստ արդար իրաւանցն թողուլ ի ձեռս որսողին»։ Ինչպես ցույց են տալիս ուղղահայաց գծերը, այս բարդ համադասական նախադասությունը տրոհված է ըստ առանձին նախադասությունների։ Սակայն այսպիսի քերականական տրոհումը իբրև պարբերույթի մասնատման միջոց այժմ չի ընդունվում։

Պարբերույթի ամենաէական հատկանիշը նրա երկմասնյա լինելն է։ Այդ երկմասնությունը պայմանավորված է քերականական կառուցվածքի առանձին տարրերով, ինչպես որ ընդունում են հին գիտունները։ Պարբերույթի երկմասնությունը զուտ հնչերանգային (ինտոնացիոն) հակադրություն է, որ պարբերույթի համար բնութագրական լինելով, իր հետ զուգակցում է նաև այլ առանձնահատկություններ, որոնք միասնաբար պարբերույթը առանձնացնում են սովորական նախադասությունից իբրև ուսումնասիրության հատուկ առարկա անկախ նախադասությունից։ Հենց սկզբից նշենք ուրեմն, որ մի պարզ նախադասություն, եթե այն մի հնչերանգային լարումով է արտաբերվում, պարբերույթ չի կարող լինել. օրինակ՝ Փոթորկալից գիշերին հաջորդեց գարնանային խաղաղ, հովասուն առավոտ (ՐԵԺ, VII, 22)։ Սա մի պարզ նախադասություն է և արտաբերվում է մի ամբողջական հավասար հնչերանգով, ուստի պարբերույթ լինել չի կարող։

Բայց և կան այնպիսի նախադասություններ, որոնք երկու մասից են կազմվում և արտաբերվում են տարբեր հնչերանգներով. հենց այդպիսիք են բոլոր կարգի բարդ նախադասությունները. օրինակ՝ Թեև ձորի երկու ծայրերը դեռ քողարկված էին մառախուղով, սակայն հատակը պարզ էր և պղտոր գետակը երևում էր ցածում (ՎՓԸՆ, 370)։ Այս բարդ նախադասությունը երկու հնչերանգային միավորներից է կազմված. մեկ հնչերանգային միավորը վերջանում է մառախուղով, իսկ մյուսը սկսվում սակայն շաղկապով և ընդհատվում է նախադասության վերջում։ Այսպիսի երկմասնյա նախադասությունը նույնպես պարբերույթ չէ։ Ուրեմն՝ պարզ նախադասությունը պարբերույթ չէ, որովհետև միամասն է. իսկ բարդ նախադասությունը ինչո՞ւ պարբերույթ չէ, չէ՞ որ պարբերույթի հիմնական պայմանը երկմասնյա լինելն է։ Պարբերույթը իր շարահյուսական կառուցվածքով ավելի բարդ ամբողջություն է և ավելի ծավալուն է, քան պարզ ու բարդ նախադասությունները։ Երբեմն այն կարող է մի ամբողջական բանաստեղծություն լինել, մի հսկա պարբերություն կազմել։ Այսպիսի ծավալունությունը, լրիվությունը և կատարելությունը նույնպես կարևոր է պարբերույթի համար, սակայն դա պարբերույթը բնութագրող հիմնական պայմաններից չէ։ Թումանյանը Տոլստոյին բնութագրում է հետևյալ ընդարձակ պարբերույթով (պարբերույթը չշփոթել պարբերության հետ. պարբերությունը абзац-ն է). «Ընկավ ռուսական փիլիսոփայի հանճարը, ու մահվան բոթից թնդում է լայնածավալ Ռուսաստանը մի ծայրից մինչև մյուսը։ Թնդում է և ամբողջ լուսավոր աշխարհը, որովհետև, ինչպես ճշմարիտ մեծ մարդ, կրելով կատարյալ իր ժողովրդի հոգին ու պատկերը, հանդիսանում էր իր ժամանակի գեղարվեստական գրականության այն հոյակապ ուժը, որ կարող էր մի հայացքով ու մի գրվածքով ամփոփել կյանքը ահագին տարածության վրա՝ վերևից մինչև ներքև, արտաքին կեղևից մինչև հոգու ամենածածուկ խորշերը, հանդիսանում էր իր ժամանակի հսկա փիլիսոփան, որ աշխատում էր լուծել կյանքի առեղծվածը, խորամուխ լինել, հասկանալ ու պատասխան գտնել, թե ինչու է ապրում մարդը, և փիլիսոփայական խաղաղությամբ նայելով մահվան պաղ ու խորունկ աչքերին՝ ուզում էր ճշտություն ստեղծի նրա ու նրա առջև սարսափող հոգիների մեջ» (ՀԹԵԺ, IV, 154)։ Այս ընդարձակածավալ բազմաբարդ նախադասությունը նույնպես պարբերույթ չէ, որովհետև չունի մասերի որոշակի բաժանվածություն և ներդաշնակ, համաչափ ու կշռույթավոր (ռիթմիկ) կառուցվածք, որոնք պարբերույթի էական հատկանիշներից են, և առանց որոնց պարբերույթը չի կարող ձևավորվել ու ամբողջանալ։ Ուրեմն պարբերույթի ձևավորման համար անհրաժեշտ է քերականական, հնչերանգային և լեզվական արվեստի միասնությունը։ Լեզվական արվեստ արտահայտության մեջ

[1] Ս. Ագոնց, Ճարտասանութիւն բովանդակեալ ի հինգ գիրս, Վենետիկ, 1775։

պետք է հասկանալ մասերի ներդաշնակ ու համաչափ դասավորությունը, անդամների կառուցիկ շարադասությունը, ըստ այսմ նաև կշռույթի կարգավորումը, հարակրկնությունները և այլն։

Պարբերության մասերից ամենաէականը առաջին մասն է, որ երկու անդամից երբեք պակաս չպետք է լինի. օրինակ՝ «Արևաչյա և ծովաչյա փերիների հայացքների հուրն ու նետը ճառագայթում են ամեն կողմ, տարափի պես թափվում են խանի վրա, համբույրների ու հրապույրների ոստայն են հյուսում նրա շուրջը,—բայց պողպատյա վահան է դարձել խանի սիրտը» (ԱԻԵԺ, III, 207)։ Այս պարբերության առաջին մասը վերջանում է բայց բառի մոտ և կազմված է երեք անդամից. եթե այդ անդամներից երկուսը հանենք, ապա պարբերությունը կքայքայվի և կդառնա սովորական նախադասություն։ Հենց այդ նույն էջում, որտեղից բերվեց վերոհիշյալ օրինակը, կա մի այսպիսի նախադասություն. «Եվ խմում է խանը, սակայն նրա հոգին սառույց սառնամանիք է...». որովհետև առաջին մասը միայն մի նախադասություն է, ուստի դա պարբերություն չէ։

Ուրեմն պարբերության համար առաջին մասի երկանդամությունն ու բազմանդամությունը պարբերության էական պայմանն է։ Սակայն այստեղ պետք է հաշվի առնել մի այլ կարևոր հանգամանք ևս։ Պետք է առաջին մասի այդ հիշյալ անդամները միասեռ և միանման լինեն քերականորեն և կշռույթով։ Եթե դրանք տարբեր քերականական կառուցվածք ունենան և ծավալով խիստ տարբեր լինեն, այդպիսի անդամներ ունեցող առաջին մասը չի կարող պարբերության մաս կազմել. օրինակ՝ «Եթե Սամվելը գոնե մի անգամ նայելու լիներ խեղճ պատանու վրա, իսկույն կնկատեր նրա անհանգիստ դրությունը, բայց Սամվելը հափշտակված էր յուր քաղցր խոկումներով» (ՐԵԺ, VII, 163)։ Բայց-ից առաջ բերված մասը երկու միավոր ունի, սակայն ինչպես ասվեց, դա պարբերության մաս չի կարող լինել, որովհետև դրանցից մեկը երկրորդական նախադասություն է, իսկ մյուսը՝ գլխավոր. դրանք քերականորեն համասեռ չեն։ Առաջին մասի անդամների քերականական համասեռությունը պարտադիր պայման է պարբերության համար. օրինակ՝ «(Կենդանիների արքան) իր կյանքում երբեք կապեր չէր տեսել, արգելքի առաջ գլուխ չէր ծռել, կտրել էր նա դաշտ, ձոր, անտառ, անապատ անհուն, անցել էր անտառ, գետեր սրընթաց, մագլցել լեռներ, աշխարհն ամբողջ ոտնատակ տվել, ազատ օդի մեջ ապրել անկաշկանդ, ազատ էր ծնվել, ազատ էր սնվել, և ահա այժմ կծկած, գալարած, ցանցով խճճած, գետնին պինդ գամած, անհասկանալի կապերով սեղմած. չէր էլ ըմբռնում, թե ինչ էր եղել» (ՎՓԸԵ, 264)։ Առաջին մասը վերջանում է ազատ էր սնվել նախադասությամբ. այդ մասի անդամները բոլորն էլ թվարկվող միավորյալ նախադասություններ են, այսինքն՝ քերականորեն համասեռ են։

Առաջին մասի անդամները քերականական համասեռության հետևանքով ունենում են համաչափ ու ներդաշնակ կառույց, բառերի զուգահեռ շարադասություն, արտաբերական նույնանմանություն, իմաստային մոտիկություն և այս ամենի հետևանքով կանոնավոր կշռույթ։ Իհարկե, եթե առաջին մասի անդամների համար քերականական համասեռությունը պարտադիր է, ապա վերջին հիշատակված հատկանիշները միաժամանակ և միասին պարտադիր պայման չեն. արդեն քերականական համասեռությունը իր հետ բերում է հիշյալ հատկանիշները ավելի կամ պակաս չափով։

Պարբերության առաջին մասի անդամների քերականական համասեռությունը հաճախ ուղեկցվում է հարակրկնություններով և վերջույթներով, որոնք կարգավորում են շարադասությունն ու կշռույթը, դառնում են ցայտուն անդամահատման ձևական միջոցներ. եթե նախադասությունն ամեն անգամ սկսվում է միևնույն բառով, ապա պարզորոշ ցույց է տալիս նոր անդամի սկիզբը, իսկ եթե վերջանում է միևնույն բառով, նշում է այդ անդամի վերջը։ Երբ անդամը սկսվում կամ վերջանում է միևնույն բառով, այդ նշանակում է, որ նախադասությունների նույնանման անդամները շարադասվում են իրար համապատասխան տեղերում. ստացվում է համաչափ ու ներդաշնակ շարադասություն և դրա հետևանքով որոշակի կշռույթ, որ կանոնավորվում է նաև անդամների համահավասար արտաբերական ծավալով. այս նշանակում է, որ անդամներից յուրաքանչյուրի բոլոր բառերի վանկաքանակների մեջ թվական մեծ տարբերություն չկա. ոտանավորի մեջ դրանք հավասար են, իսկ արձակի մեջ պարտադիր չէ ճիշտ հավասարաչափությունը, բայց մոտավոր ճշտությունը անհրաժեշտ է կշռույթը կանոնավորելու համար։ Այստեղ դեր է խաղում նաև հարակրկնությունը, որ հատուկ է նաև արձակ պարբերությանը. չափածո խոսքի մեջ տողերի սկիզբը հաճախ առանց դրանց էլ որոշակի է, իսկ արձակի մեջ հարակրկնությունը անդամահատման միջոց է. օրինակ՝ «Եթե մենք այսօր տեսնում ենք Հայաստանում Քսենոփոնի 24 դար առաջ նկարագրած գետնափոր խրճիթները, եթե մենք այսօր տեսնում ենք Հայաստանում Հերոդոտոսի 24 դար առաջ նկարագրած մաշկապատ նա-

վակները Եփրատ գետի վրա,—ինչու պետք է չմտածել, որ դեռ շատ բան չի փոխվել հայոց աշխարհում» (ԲԵԺ, VII, 8)։ «Ամեն անգամ, որ նայում էի նրա զարմանալի պայծառ աչքերին, որոնց մեջ կարծես արևն էր վառվում. ամեն անգամ, որ լսում էի նրա կենսաթրթիռ ծիծաղը, որի մեջ կարծես գարնանային չարաճճի վտակ էր քչքչում. ամեն անգամ, որ առնում էի նրան գիրկս և ականջիս մոտ լսում նրա կուսական կրծքի հեքը, այտերիս վրա զգում նրա թավիշ մազերի էլեկտրականացնող շփումը,— ինձ տիրում էր այնպիսի մի խենթ զգացում, որի ազդեցության տակ պատրաստ էի գործել և ամենամեծ առաքինություն, և ամենամեծ ոճիր՝ միայն թե նա հրամայեր» (ՆԵԺ, I, 114)։ Այս պարբերույթի մեջ կրկնվող բառերը ավելի բազմազան են, որ նպաստում են և՛ անդամահատման, և՛ կշռույթի կանոնավորման։

Պարբերույթի երկու մասերը քերականական, հնչերանգային և իմաստային կողմերով միմյանց հակադիր են։ Քերականական ու իմաստային հակադրություններ երկու մասերի համար պարտադիր պայման չէ. հակադրության փոխարեն կարող է հանդես գալ զուգադրություններ. մասերը կարող են իրար հետ համադրվել բարդ ստորադասական, համադասական կապակցությամբ և այլն, սակայն հնչերանգային սուր հակադրությունը միշտ ուղեկցում է պարբերույթին և դառնում է նրա մասերի բաժանման էական պայմանը։ Պարբերույթի առաջին մասը արտաբերվում է բարձրացող հնչերանգով, իսկ երկրորդ մասը դրան հակադիր ունի իջնող հնչերանգ։ Այդ բարձրացող և իջնող հակադրամասերը ոչ թե ալիքաձև բարձրանում և իջնում են, այլ մասնատվում են որոշակի դադարով։ Պարբերույթի առաջին մասը բազմանդամանի ու ծավալուն մի կառուցվածք է, որ ունի համասեռ տարրեր. սրանք բոլորն էլ արտաբերվում են բարձր հնչերանգով, ըստ որում միշտ հաջորդը նախորդի համեմատությամբ ավելի բարձր է հնչվում, և որքան շատ են այդ տարրերը, այնքան ուժեղանում է հնչերանգային լարվածությունը. առաջին մասի վերջին անդամը արտաբերվում է ամենաբարձր լարվածությամբ և վերջանում է ցայտուն մի դադարով։ Այս դադարն էլ հենց դառնում է պարբերույթի մասնատման բնական սահմանը։ Դադարից հետո երկրորդ մասը նախորդ մասի համեմատությամբ ցածր է սկսվում և որքան գնում է դեպի վերջը, այնքան ձայնը իջնում է, մինչև որ հասնում է ավարտին.

Սկեպտիկ ժպտում մը դանդաղագին
Երբ մաղձ ըմպած է մռուր կյանքին,
Երբ ծառայած է կամքով կորովի՝
Այն մեծ վարպետին, որ վիշտ կը կոչվի.
Ծանչցած է դողդոջ դիմույն որ Սերն է.
Ազգաց, անհատին Գառամութեան դժնե
Նայած է անգամ մը մյուս երեսին,
Արվեստն հավակնոտ, սիրտն ապարասավան,
Ոսկի Երեկին, Երկյուղը Վաղվան
Ու ճշմարտության հոգին ծարավի,
Զննած է երկնից պարապը ծավի՝
Հին աստվածներու վիհն այն մշտակա,—
Այդ մարդուն համար ուրիշ վայր չի կա
Ավելի քաղցրիկ հեշտանքով հղի.
Քան գերեզմանոց մ'աղքատիկ գյուղի (ՌԱՆ, 137)։

Մինչև «Հին աստվածներու վիհն այն մշտակա» տողը արտաբերվում է բարձր հնչերանգով, ապա գալիս է դադարը և հետո ցածր տոնով սկսվում է մյուս մասը, որ ավելի ցածրանալով վերջանում է։

Դադարը պարբերույթի էական հատկանիշներից մեկն է. ճիշտ է, այն սոսկ հնչերանգային նշանակություն ունի, բայց հենց դա է, որ պարբերույթը մասնատում և որոշում է նրա երկու մասերի սահմանը, և այդ մասերը հակադրում է միմյանց իր բարձրացող և իջնող հնչերանգներով և արտաբերական շրջադարձով մասերը ամբողջացնում է իբրև արտահայտության նոր որակ։ Դադարը սկզբնական մասի անընդհատ բարձրացող լարվածությունը չի թուլացնում. ընդհակառակն, ավելի է սրում այն՝ ընթերցողին կամ լսողին գնելով սպասողական վիճակի մեջ. լարվածության լուծումը տեղի է ունենում երկրորդ մասի ավարտով, այսինքն՝ երկու մասերի ամբողջացումով։ Ուրեմն՝ դադարը ոչ միայն մասնատման և երկու մասերը իրար հակադրելու հնչերանգային միջոց է, այլև պարբերույթի համար ունի կապակցական արժեք։ Ճիշտ է, հաճախ պարբերույթի երկու մասերը կապակցվում են շաղկապներով, շաղկապային ու ընդհանրացնող

բառերով, սակայն դրանց հետ և առանց դրանց դպարը միշտ առկա է իբրև ներքին հնչերանգային անհրաժեշտ կապակցող տարր։

Պարբերույթի առաջին մասը արտահայտվում է ամեն տեսակ քերականական միավորներով. դրանք կարող են լինել պարզ համասեռ թվարկվող նախադասություններ, միավորյալ նախադասություններ, գլխավոր և երկրորդական նախադասություններ, դերբայական դարձվածներ, դանազան տիպի բառակապակցություններ, նույնիսկ առանձին բառեր, եթե դրանք հնչերանգով անկախանում են. ուրեմն՝ առաջին մասի համար ձևավորված նախադասությունը պարտադիր պայման չէ. բավական է, որ դա ունենա որոշ բաղադրականություն ունեցող եռանդամ կամ բազմանդամ համասեռ միավորներ, որոնք իրար հետ կազմեն անընդհատ բարձրացող հնչերանգային թվարկվող շարքեր, ունենան կապակցման նույնություն, միանման անդամահատություն, իմաստային մոտիկություն և ամանակային որոշ համաչափություն, որ պայմանավորում է պարբերույթի առաջին մասի անդամների կշռույթը, և ավարտվի թվարկումը, ապա պարբերույթի առաջին մասը արդեն ձևավորված է։

Մասերի առանձին բաղադրիչները կոչվում են անդամ, որոնք կարող են բարդանալ լրացուցիչ միավորներով, այսինքն՝ նույնիսկ բառակապակցություն հանդիսացող պարբերույթի մի որևէ անդամ կարող է ունենալ բացահայտիչ, երկրորդական որևէ լրացուցիչ նախադասություն և այլն։ Ճիշտ է, այս դեպքում հնչերանգային հաջորդականության որոշ բեկում է լինում, սակայն հնչերանգային բարձրացման ու լարվածության ընդհանուր գիծը վերականգնվում ու շարունակվում է հաջորդող անդամի թվարկումով։

Պարտադիր չէ, որ բոլոր անդամները լրացումներ ունենան, սակայն երբեմն համաչափություն ու կշռույթը պահպանելու համար կատարվում է այդ։ Այդպիսի կատարյալ պարբերույթի օրինակ է «Մատեան ողբերգութեան» ՃԱ բանի ա հատվածը. «Եւ արդ առ երկրածի՛ն ոք պատեցայց այրս մահացու ամենապատիր եթէ, ընդունայն է աղաղակելն. առ մահկանացուական եթէ, սուտ իցէ փրկութիւնն առ յուսոյն վստահութիւն. առ մարդ ոք եդծական եթէ, ընդ տկարութիւն բանին և նանիր է զօրութիւնն, առ իշխա՛նս երկրաւոր գահից եթէ, անցաւոր է ընդ ինքեանս և իւրեանցն բարութիւն...,—այլ առ քեզ, բարերար..., որ կենդանի ես և զկենդանութիւն տաս ամենայնի»։

Պարբերույթի առաջին մասը նույնպես պետք է ավարտուն լինի, այսինքն նրա անդամները պետք է թվարկված վերջացած լինեն, այլապես պարբերույթ չի կազմվի. օրինակ՝ «Սև չորացած մարմին ուներ, գլխի վրա կուրճ և նոսրացած մազերով, աչքերը խավարակուռ գիշերվա նման խոր, մատները երկար, լղար և ուռած հոդակներով, ճակատը ծուռ, կուրծքը ներս ընկած, փորը—բայց փոր չուներ, կրծքի անմիջապես տակից սկսում էին նրա սրունքները» (ՎԹԸ, 33)։ Այս օրինակի մեջ թվարկվող առաջին մասը չի վերջացած, ուստի անավարտ է և՛ իմաստով, և՛ հնչերանգով։

Պարբերույթի առաջին մասը կազմվում է երկու և ավելի անդամներից. այդ անդամները կարող են դարձյալ մանր միավորներ ունենալ։ Եթե առաջին մասը կազմված է բարդ նախադասությունների շարքից, ապա այդ բարդ նախադասությունների յուրաքանչյուր պարզ նախադասություն առանձին տարր է, որ պայմանականորեն կոչում ենք հատված։ Ուրեմն ամբողջ պարբերույթը ունի երկու մաս, մասերը ունեն անդամներ, անդամները՝ հատվածներ։ Ըստ պարբերույթի առաջին մասի անդամների քանակի՝ պարբերույթը լինում է երկանդամ, եռանդամ, քառանդամ և բազմանդամ։

Երկանդամանի պարբերույթի օրինակ.

> Բանուն ու նարոար դուն ունիս ձեռներ,
> Շատ կհորինես բանկացին բաներ,—
> Բայց քե ասորեդ չաճ չունի Հայաստան,
> Թողը ՆԵՐ Իու ալ, ձեռիդ ալ վրան (ՍՊԵ. 15)։

Եռանդամ պարբերույթի օրինակներ.

«Ձի եթէ զլիճ մի ծովուց ի յորակաթիւն դեղոյ յեղեղեցից, և զդաշտս ասպարիսօք բազմօք սահմանեալ ի տարածումն լայնութեան քարտենի չափեցից, և զպուրակս յոքունց անտառաց. շամբից եղեգանց ի հատուածս գոյութեան գրչաց կազմեցից — և ոչ զթիւ մի ի բարդելոցն անօրէնութեանց զօրեցից ընդ գրով սահմանի գրաւել» (ԳՆ, ր)։

«Քնարի, սրնգի և ծնծղայի ներդաշնակությունը հյուսվելով և ոլորվելով մարմարյա սյուների հետ բարձրանում է վեր, փռվում է ոսկի առաստաղին, թռչում է դուրս՝ երկինք,—բայց չի հասնում խանի ականջին, բայց չի փոթորկում քարացած հոգին նրա» (ԱԻԵԺ, III, 207)։

Քառանդամ պարբերույթի օրինակ. «Զի թէպէտ և եմք ածու փոքր, և թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ, և զօրութեամբ տկար, և ընդ այլով յոլով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ,— սակայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ և ի մերում աշխարհիս և արժանի գրոյ յիշատակի, զոր և ոչ մի ոք ի նոցանէ պէտ յանձին կալաւ մատենագրել» (ՄԽՊՀ, I, Գ)։

Բազմանդամ պարբերույթի օրինակ. «Զի ոչ ոք է առաջին քան զնա, և ոչ ոք է յետոյ նման նմա, և ոչ ընկեր հաւասար նորին, և ոչ գոյութիւն ընդդիմակաց, և ոչ բնութիւն հիւթաբեր ի պէտս նորա, և ոչ նիւթ ինչ, յորմէ առնիցէ, զոր առնելոց իցէ,— այլ ինքն է պատճառ ամենայնի, որ ի լինելն և ի գոյանալ եկին ի չգոյէ և ի գոյէ» (Եզնիկ, I, Ա)։

Վերը բերված օրինակներից պարզ երևում է, որ պարբերույթի առաջին մասի միասեռ անդամները ավելի կամ պակաս չափով իրենց քերականական, հնչերանգային և նույնիսկ իմաստային կողմերով մոտ են իրար և երբեմն իսկ նման են։ Այդ մոտիկությունը արտահայտվում է անդամների լեզվական տարրերի ներդաշնակ դասավորությամբ. համեմատիր Եզնիկից բերված վերջին օրինակը. դրեթե բոլոր անդամները սկսում են ոչ ու *կապակցությամբ, համենայն դեպս ոչ-ը պահպանվում է մինչև մասի վերջը, առաջին և երկրորդ անդամների* (առաջին և յետոյ) *քերականական միևնույն արժեքի բառերը շարադասված են անդամների ճիշտ համապատասխան տեղերում. անդամների վերջն են քաշված նաև* զնա, նմա, նորին, նորա *դերանվանական ձևերը, որոնք միևնույն քերականական գործառնությունն ունեն. ճիշտ համապատասխան տեղերում են նաև* ընկեր, գոյություն, բնութիւն, նիւթ *ենթակաները և սրանց՝* հաւասար, ընդդիմակաց, հիւթաբեր, ինչ *որոշիչները։ Այսպիսի ներդաշնակ ու չափակից շարադասությունը իր հետ ունենում է նաև կանոնավոր կշռույթ, որ պայմանավորված է անշեշտ և շեշտված վանկերի համաչափ հաջորդությամբ, այսինքն՝ անդամների հատածները դրեթե վանկաքանակով միմյանց հավասար են և շեշտված ու անշեշտ վանկերի տեղերը հատածների մեջ համապատասխանում են և ըստ այդմ ունեն միևնույն ամանակը։*

Բոլոր պարբերույթների առաջին մասերը այսպիսի ճշտությամբ չեն անդամահատվում և չեն կարող ունենալ այդպիսի համաչափ կշռույթային տարրեր։ Նույնիսկ չափածո խոսքի մեջ այդ իր բոլոր մանրամասներով հաճախ չի պահպանվում։ Անհրաժեշտություն չկա, որպեսզի պարբերույթի առաջին մասի անդամները այդքան ստույգ համամասնություն ունենան, անդամների նույն ներդաշնակ համաչափությամբ և ստույգ կառուցիկ դասավորությամբ թվարկվեն. բավական է, որ այդ անդամները քերականական համասեռությամբ միասնանան, կազմեն պարբերույթի մաս։ Նկատի ունենալով պարբերույթի առաջին մասի անդամների հարակրկնությունները, վերջույթները, շարադասական միավորների զուգահեռ ու համապատասխան դասավորությունը, ամանակների ու կշռույթի կանոնավորությունը,— այս տեսակ մաս ունեցող պարբերույթը կոչում ենք չափակից պարբերույթ, իսկ մյուսը, որի առաջին մասի անդամները այդպիսի ստույգ ու խիստ չափակցություն չունեն, դրան հակադիր, կոչում ենք անչափակից *պարբերույթ։*

Այժմ տեսնենք, թե պարբերույթի առաջին մասը քերականական ինչ կառուցվածքներ է ունենում և ինչպես են արտահայտվում դրանք։

ա) Պարբերույթի առաջին մասը կարող է կազմված լինել տարբեր բնույթի երկրորդական նախադասություններից, որոնք թվարկվում են իբրև միասեռ անդամներ, իսկ երկրորդ մասը իբրև գլխավոր նախադասություն ամբողջացնում և փակում է այդ շարքը. օրինակ՝

Երբոր բացվին դռներն հուսո
Երբ մեր երկրեն փախ տա ձմեռ,
Չքնաղ երկիրն մեր Արմենիո
Երբ փայլե յուր քաղցրիկ օրեր,
Երբոր ծիծառն իր բույն դառնա,
Երբոր ծառերն հագնին տերև,—
Ցանկամ տեսնել զիմ Կիլիկիա,
Աշխարհ, որ ինձ ետուր արև *(Ռուսինյան)*։

Երկրորդական նախադասությունները կարող են լրացվել երկրորդական կարգի երկրորդական նախադասություններով, որոնք բարդացնում են պարբերույթի առաջին մասը, սակայն նրա բնույթը չեն փոխում։

բ) Պարբերույթի առաջին մասի բոլոր անդամները կարող են լինել բարդ ստորադասական նախադասություններ. օրինակ՝

Թե մանիշակ ասիմ՝ սարեմնե կօսին,
Թե ջավայիր ասիմ՝ Ֆարեմնե կօսին,
Թե որ յուսին ասիմ՝ տարեմնե կօսին.—
Արեզակի նման փարա իս, զոզալ (ՍՆ. 31):

գ) Պարբերույթի առաջին մասը կարող է կազմվել գլխավոր նախադասությունների շարքից, որոնք փակվում են մի երկրորդական նախադասությամբ: Այս երկրորդական նախադասությունը, ոչ թե առաջին մասի որևէ անդամի լրացում է, այլ լրացուցիչ է ամբողջ մասի համար և փակում, եզրափակում է այն ու ամբողջացնում. օրինակ՝ «Քահանան այս աշխարհականին բարեպաշտությունեն կը ղողար, քարոզիչն ու թաղական խորհուրդը կ՚ակնածեին իրմե և գյուղացիս կը մեծարեր այս հավատացյալ աղան, որ իր բոլոր հարստության հակառակ աղքատի մը պես խոնարհ ու աստվածավախ կը թվեր» (ԳԶԵԺ, I, 268):

դ) Առաջին մասը պարզ նախադասությունների թվարկվող շարք է, իսկ երկրորդ մասը այդ թվարկվող շարքը փակում է համադասական կապակցությամբ. օրինակ՝ «Փչում էր քամին, այրում էր արևը, անձրևն ու հեղեղները թրջում էին նրան, ամպերը գլխին որոտում, փոթորիկը նրան ժայռեժայռ խփում, կայծակը նրա շուրջը շանթիչ դծեր պարզում,—և սակայն ծառը հաստատ անդրդվելի եինում էր, եինում և մշուշոտ բարձր կատարների ձգտում» (ՎՓԸՆ, 288):

ե) Առաջին մասը կազմվում է նաև միավորյալ նախադասություններից, իսկ երկրորդ մասը դրանց հետ կարող է կապվել կամ համադասական, կամ ստորադասական կապակցությամբ. օրինակ՝ «Եւ արդ զի՞նչ գործեսցես, անձն իմ կորուսեալ, կամ ո՞ւր թաքիցես, կամ զիարդ ապրեսցիս, կամ ո՞րպէս եղցես ի մեղաց բանտէ,—քանզի բազում են պարտիքդ, և անթիւ հատուցմունքդ» (ԳՆ, 8):

Երնեկ էսպես՝ անվերջ քեզ հետ՝ իմ կյանքի հետ լինեի,
Հազար երնեկ՝ դաշտում մենակ՝ երկնքի հետ լինեի.—
Բայց ով կտա էն վայելքը՝ ինչս ինձ էլ չզգայի,
Ու ճալվեի ծավալվեի, ամենքի հետ լինեի (ՀԹԵԺ, I, 212):

զ) Պարբերույթի առաջին մասը կազմվում է դերբայական դարձվածների շարքից, որոնք ընդհանրացվում են երկրորդ մասով. այդ դեպքում երկրորդ մասը ունենում է ընդհանրացնող հատուկ բառեր ու կապակցություններ, որոնք հենց որոշում են պարբերույթի երկու մասերի սահմանները. օրինակ՝ «Հետին միջատին կյանքը ճանչնալ ու կարող ըլլալ միանգամայն ամեն աչքերու անտես լուսավոր դունտի մը համակ շավիղը ճշտել երկնից մեջ. անհունապես փոքրը ու անհունապես մեծը ըմբռնել, հիմիկուց դիտնալ անցյալը, որ խավարն էր, ներկան, որ ստվերն է և ապագան, որ լույսը պիտի ըլլա,—ոչ, այս ամենը մեկանց պիտի չուզեր տեսնել միակ մտքի մը մեջ» (ԳԶԵԺ, I, 437):

Դերբայական դարձվածները իբրև առաջին մասի անդամներ երբեմն հանդես են գալիս բառակապակցությունների հետ միասին. այս դեպքում անդամների համասեռության իբրև պայման առկա են լինում հարակրկնությունները (ամեն անդամի սկզբում նույն բառը կրկնվում է), անդամների համամասնությունը, շարադասական զուգադրությունները, կշռույթը և այլն. օրինակ՝ «Ոչ բարձրաձայն խոսակցությունս, որուն ականա ունկնդիրն էր, ոչ վրդովյալ շարժումներս, ոչ իրեն ուղղած համառ ու բոցավառ նայվածքս,—ասոնց և ոչ մեկը կրցավ իր գեղեցիկ մարմարե արձանի վայելուչ անտարբերությանը հաղթել» (ԳԶԵԺ, I, 157):

է) Դերբայական դարձվածներին հար և նման պարբերույթի առաջին մասի համար անդամներ են դառնում բառակապակցությունները, որոնք դարձյալ երկրորդ մասի որևէ ընդհանրացնող բառով եզրափակվում, ընդհանրացվում են: Փաստորեն դերբայական դարձվածներով կամ բառակապակցություններով կազմված պարբերույթները իրենց ընդհանրացնող մասի հետ միասին մի պարզ նախադասություն են կազմում, սակայն այդ երկու մասերը տարբեր հնչերանգներով և ուժգին դադարով այնպես են տրոհվում միմյանցից, որ առաջին մասը չի դիտվում իբրև երկրորդ մասի լրացում, ընդհակառակն, երկրորդ մասը դիտվում է իբրև ընդհանրացում ու եզրակացություն առաջին մասի համար: Այստեղ պարբերույթ կազմելու համար մեծ դեր են կատարում ընդհանրացնող բառերը, որոնք երկրորդ մասը առանձնացնում են առաջին մասից և երկուսի համար ապահովում են պարբերույթի հավասարազոր մասեր լինելու պարագան: Իսկ եթե ընդհանրացնող բառերը պակասում են, առաջին մասի հավասարազորությունը թուլանում է և արդեն դա երկրորդ մասի համար լրացման տպավորություն է թողնում, չնայած որ երկու մասերի համար տարբեր հնչերանգային արտաբերումն ու դադարը

որոշ չափով անկախ են. օրինակ՝ «Փոխանակ զղջալու, փոխանակ դարձի գալու, փոխանակ բարությամբ կրկին գրավելու նրանց սերն ու հարգանքը,—դու սկսեցիր բռնություն գործ դնել» (Րնժ, VII, 524)։ Եթե առաջին մասի թվարկվող անդամներից հետո երկրորդ մասը սկսվեր այսպես՝ այդ բոլորի փոխարեն դու... ահա այս դեպքում այդ բոլորի փոխարեն ընդհանրացնող կապակցությունը դառնում է երկրորդ մասի համար մի տեսակ փոխարինող լրացում, իսկ առաջին մասի թվարկվող անդամները դառնում են լիիրավ մաս պարբերույթը ձևավորելու համար։ Ահա բառակապակցություններով առաջին մասի օրինակ. «Ոչ հոգիի և ոչ մտքի պատշաճություն երկուքին մեջ. ոչ կրթության և ոչ զգացումի ներդաշնակություն. ոչ տարիքի և ոչ մարմնի հարմարություն,—այլ բիրտ հպումը, անմեկնելի ու հավիտենական մերձեցումը, ավելի բիրտ քան այն զույգ մը եզներ, որ արորի մը կը լծվի և ուր գոնե զույնի, տարիքի, ուժի ներդաշնակություն կը փնտրվի» (ԴԶնժ, I, 147)։

բ) Պարբերույթի առաջին մասի անդամներ կարող են դառնալ նաև մի եղանակավոր բայից կախված թվարկվող անորոշ դերբայները իրենց դարձվածային ձևավորվածությամբ, ուր առաջին անդամի հետ եղանակավոր բայը հիշատակվում է, իսկ մնացածները թվարկվում են առանց դրա. օրինակ՝ «Փորձեցի փոքր ինչ մնալ անշարժ, աչքերս փակել, նորից ծովի շշուկին ականջ դնել, նրանով օրորվել, մոռացության մեջ ընկղմվել,—բայց անկարելի եղավ» (ՎՓԸն, 386)։

Այս նույն ձևով մի գլխավոր նախադասությունից կախված համասեռ խնդիր նախադասությունները նույնպես պարբերույթի առաջին մաս են կազմում, եթե երկրորդ մասը ձևավորվում է իբրև այդ միավորյալ անդամները ամփոփող, ընդհանրացնող մաս կամ իբրև հակադրություն. օրինակ՝

Նրանք ասում են, որ դու անցել,
Ու հնացել ես, ու հնուցել,
Ու լքել են քեզ ու մոռացել
Օրերում այս խենթ ու դարձդարձիկ.—
Բայց տես՝ կանչում է, ահա մի ձեն
Եվ մի սիրտ, որ քեզ սիրում է դեռ (ԵՉԸՆ, 192)։

գ) Պարբերույթի առաջին մասի համար իբրև անդամներ կարող են հանդես գալ անորոշ դերբայով կառուցվածքներ, որոնք ընդհանրացվում են երկրորդ մասով իբրև ենթականեր, խնդիրներ կամ նախադասության այլ անդամներ. օրինակ՝ «Երկյուղ տալ երեխային դևի, չար սատանայի, ալքերի, խիլիկի, մարդագայլի, դերվիշի և այլ սարսափելի անուններով, և միևնույն ժամանակ հրապուրել նրան աստուծո, հրեշտակների և սրբերի խոստումներով,—այդ բոլորն ավելի նուրբ միջոցներ են երեխային կրթելու համար» (Րնժ, IX, 390—391)։ Այս դեպքում անդամների թվարկվող միավորները նույնպես նպաստում են պարբերույթի առաջին մասի ձևավորմանը։

դ) Պարբերույթի առաջին մասի համար իբրև անդամներ հանդես կարող են գալ միավորյալ ենթականեր. այս դեպքում դրանք բազմանդամ պետք է լինեն և հետո վերջում պետք է ունենան ընդհանրացնող բառ կամ բառակապակցություն։ Երբ այս վերջինները չկան, ապա երկմասնության հնչերանգը թուլանում է և ամբողջը թողնում է պարզ նախադասության տպավորություն. օրինակ՝

Հայրենիքիդ ծառ ու ծաղկունք,
Սար ու քարափ, խոր ձորեր,
Անմահական անուշ ակունք,
Արագածի քաղցր հովեր.

Շիրակենի շարն ու բարին,
Ուրախություն, դարդն ու ցավ.—
Եվ տվեցին քո հանճարին,
Կարող վրձինդ չուրժվեցավ (ՀՀՀ, 100)։

Եթե երկրորդ քառատողի երրորդ տողը սկսվեր և այդ ամենը կամ՝ դրանք, բոլորը և այլ բառերով, ապա այդ կլիներ իսկական պարբերույթ. չնայած հեղինակը մի շարք ենթակաները կուտակել է մի քառատողում, այսինքն՝ փաստորեն անդամահատել է և երկրորդ քառատողում էլ եղած ենթակաները գծով բաժանել է առաջինից, այնուամենայնիվ լրիվ պարբերույթ չի

ստացվել: Համեմատիր վերևի հետ հետևյալ օրինակը. «Պապը հիմա որ կողմը դառնում էր՝ ամեն ինչ, յուրաքանչյուր մի իր, յուրաքանչյուր առարկա թե կարասի, զենք թե գորգ,—բոլորը, բոլորը հիշեցնում էին հորը կամ մորը և իր պատանեկության օրերը» (ՍՋՊԹ, 88):

ժա) Այդպես էլ նախադասության այլ անդամներ կարող են դառնալ պարբերույթի առաջին մաս, երբ նրանք մանրամասնվում և հակադրվում են երկրորդ մասին. օրինակ՝

Ոչ չղջաների դաժան բնի տան, ոչ փուչ պսակով
Եվ ոչ ծանր խաչ կորացած ուսին.—*(այս բաժանումը հեղինակինն է)*:
Նա աշխարհ կգա մի նոր զորությամբ և մի նոր փառքով.
Բախտի պայծառ ժամին անհողդողդ ձեռին (ՀՀՀ, 158):

Առաջին մասը ձևի պարագաներից է կազմված, որոնք մասնավորված են իրենց լրացյալից ոչ միայն հնչերանգով, այլև երկրորդ մասի հակադիր ձևի պարագաներով:

ժբ) Պարբերույթի առաջին մասի հիմնական անդամները կարող է լինել միևնույն կրկնվող ենթական, որ ունի լրացուցիչ երկրորդական նախադասություններ. փաստորեն այդ ենթակայի հետ միասին երկրորդական նախադասությունները դառնում են առաջին մասի անդամներ, իսկ երկրորդ մասը հիշյալ թվարկվող ենթակաների ստորոգյալն է, որ փակում է ամբողջ թվարկվող շարքը: Այսպիսի պարբերույթը մի բարդ նախադասություն է՝ մի շարք միջադաս երկրորդական նախադասություններով, բայց երկրորդական նախադասությունները պարբերույթի մաս են կազմում, մեկ որ բազմադասն են և ունեն միևնույն անդամահատություններ և երկրորդ՝ միշտ գլխավոր նախադասության ենթակայի հետ են հիշատակվում իբրև միասնական մի անդամ. օրինակ՝

Դու որ մատղաշ տարիքիս
Հարսանեկան ծոցս արյունով ներկեցիր
Եվ բույլ մը՝ որ բներուս վրա ջարդեն
Լուրջ ծաղկներուս ընիկ ճողով բրծված.
Դու որ այս ծեր տարիքիս մեջ տակավին
Երիկամունքս լոկ ծաղցով լեցուցիր
Եվ սրբազան ցույլը մեկնող հասակիս
Թարախեցիր արյան մեջ,
Դու որ որդվույդ խաչն ողբալեն բլշակնած
Իմ աչքերս այս սահմանեցիր դեռ լալու
Մորթված յուրս զավակ,—
Դու՝ դեռ վիշտը երկնածին
Երկու բարերդ երկու ամպի վրա դրած,
Մոե և տես՝ ողորմության սրտությունն
Հոն վարը, տես (ԴՎԲ, 132—133):

Այսպիսի կազմությունները կատարյալ պարբերույթ են մանավանդ այն դեպքում, երբ առաջին մասի կրկնվող ենթական հիշատակվում է նաև երկրորդ մասում, որով հենց երկրորդ մասը լրիվ հանդես է գալիս իբրև առանձին հնչերանգային իջնող մաս. համեմատիր հետևյալ օրինակը. «Ամեն ինչ, բնության տեսարանը, մարդկային զգացումը, քաղաքի սիլուետը, նոճիներու սլացումները, մուեզինին աղոթքը,—ամեն ինչ միայն իրենց բարձրագույն գերագրգռության կհասնին, այլև կխառնվին իրարու հետ» (ՋԵԵ, 137):

ժգ) Պարբերույթի առաջին մաս կարող են կազմել այնպիսի համասեռ երկրորդական նախադասությունները, որոնք կախված են մի գլխավոր նախադասությունից, որը, սակայն, երկրորդ մասի սկզբում կրկնվում է և կարծես սկսում է մի նոր գլխավոր նախադասություն իր հնչերանգային ամբողջությամբ. օրինակ՝ «Դժվար է, երբ կիրքերը այսքան բորբոքված են, երբ քաղաքական բնույթ ունեցող հարցերը անմիջական և վճռական նշանակություն են ստացել, երբ մարդիկ օրը օրին կապրին առանց ետ նայելու և առանց իրենց միտքը սևեռելու ապագայի հորիզոններուն,—դժվար է ոչ միայն մարդիկ զբաղեցնել արվեստով, այլ նույնիսկ ամփոփվել և անխառն հաճույքով անձնատուր ըլլալ մեր երազին» (Նույն տեղում, 142):

ժդ) Այդպես էլ նախադասության այլ անդամներից կախված երկրորդական նախադասությունները կազմում են պարբերույթի առաջին մաս, եթե այդ անդամը երկրորդ մասում կրկնվում է իբրև սկիզբ հիշյալ մասի՝ օրինակ.

Այս Բաղամում, ուր ցոփ արքաներ են ապրել,
Ուր շաչել է մարակը ստրուկների վզին,
Որպես մերին պարզ, ուր հյուսիսի
Մառախուղի նման այս անտարբեր
Իշխաններն են դարեր առևանգել, հարբել,
Կախաղաններ կանգնել հարյուրներով,—
Այս Բաղամում հիմա նոում է կյանք մի նոր,
Զարմանալի մի կյանք (ԽՁԲԵ, 183):

Այս նախադասությունները կամ բառերն ու բառակապակցությունները, որոնցից կախված են առաջին մասի անդամները, հենվում են պարբերության երկրորդ մասի վրա. հիշտ է, դրանք առաջին մասի անդամների հետ փաստորեն միասնաբար են հանդես գալիս, բայց անդամ չեն համարվում։ Պարբերության հնչերանգային սկիզբը թվարկվող անդամից է սկսվում։ Փաստորեն այդպիսի նախադասությունները, բառերն ու բառակապակցությունները երկու մասերի ամբողջացման համար կապակցող, միջնորդավորող դեր են կատարում։

ժե) Պարբերության առաջին մասի համար իրրև անդամներ են հանդես գալիս նաև թվարկվող բաղմաղան այնպիսի կոչականներ, որոնք կիրառվում են ոչ թե նրա համար, որպեսզի նրանց գիմենք ինչ-որ գործնական նպատակով մի խոսք ասելու, այլ բերվում են իրրև թեմային տարբեր նրանց վերաբերող խոսքը առաջ տանելու համար։ Այդպիսի կոչականները սովորաբար ուղեկցվում են զանազան լրացուցիչ բառերով ու բառակապակցություններով և հաճախ նույնիսկ որոշիչ երկրորդական նախադասություններով։ Այդպիսի կոչականները կամ դառնում են իրրև ենթակա թվարկվող այդ շարքից հետո եկող երկրորդ մասի համար և կամ էլ երկրորդ մասը դրանց ուղղված որևէ խոսք է. օրինակ՝

Դուք՝ պալատական, դուք՝ սուղարեր
Դժնի դպրության կորդներ ոին,
Թշնամի կյանքին, սրտին, լույսին,
Հանուն սրբության անեղծ կույսի՝
Քերթողներ կրքի ու տոփության,—
Դուք չեք այսօրվա մեր դպրության
Դարերից հոդող գետն այն փարթամ,
Որ դեռ հավիտյան պիտի երթա (ԽՁԲԵ, 242):

Ինչպես տեսնում ենք այս բաղմաղան օրինակներից, պարբերության ձևավորման համար կարևոր է առաջին մասը. մինչև որ այն չկազմակերպվի իրրև համասեռ անդամներից կազմված որոշ չափակցություն ու կշռույթ արտահայտող և հնչերանգորեն բարձրացող շարք, պարբերության մաս չի կարող կազմել։

Բայց պետք է ասել, որ ինչքան էլ առաջին մասը իր բոլոր հատկանիշներով կազմակերպված ու ձևավորված լինի պարբերության պահանջներին համապատասխան, առանց երկրորդ մասի ներկայացնում է թվարկվող անդամների անավարտ շարք, որ մնում է բաց, իսկ պարբերության հատկանիշներից մեկը փակ լինելն է, մի բան, որ կատարվում է երկրորդ մասով. սա է, որ փակում, եզրափակում և իմաստային ու կառուցվածքային առնչություններով ավարտուն է դարձնում արտահայտությունը և թվարկվող շարքը կլորացնում, շրջանակում ու նրա հետ միասնաբար կազմում է պարբերությունը։

Կառուցվածքի կողմից երկրորդ մասը ձևավորվում է ըստ առաջին մասի. եթե առաջին մասում թվարկված են այս կամ այն տիպի երկրորդական նախադասություններ, ուրեմն երկրորդ մասը դրանց համապատասխան մի դիտավոր նախադասություն է. օրինակ՝

Երբ բլուրն ի վար
աղբյուրեն դարձին
իր վարսի խուրձին
մեջը սողոսկի
նուրբ մատիկն ոսկի
արևի լույսին,
հիր սափորն ուսին
Երբ բլուրն ի վար
աղբյուրեն դարձին
մեղմով ծածանի
լաչակն հողմավար՝
թևով բոչունի.
ու ծիածանի
բույրով սասաղա
աչքն իր գեղանի.
և երբոր ցնծա
ճնշյուններ՝ ծնծղա
զարդոսկիներուն,—
տենչանքով անհուն
հոգիս պիտ բղձա
գանձեր, գոր չունի (ՄՄԵԻ, 82):

Այս օրինակի մեջ ժամանակի պարագա չորս նախադասություններ փակվում են «տենչանքով անհուն հոգիս պիտ բղձա զանձեր» գլխավոր նախադասությամբ:

«Եվ որովհետև ես եմ ստեղծել ժամանակ-տարածությունը, իմ հոգու դրսևորումն է նա և իմ կամքի ու մտքի առարկայացումը,—ապա ուրեմն ես հզոր եմ մահից ու անմահ է իմ եսը» (ԴԻԵԺ, III, 218): Առաջին երեք նախադասությունները պատճառի պարագա երկրորդական նախադասություններ են, իսկ վերջինը գլխավոր է, որ արտահայտում է եզրահանգում:

Եթե առաջին մասի անդամները գլխավոր նախադասություններ են, ապա երկրորդ մասը այդ բոլորը լրացնող որևէ տիպի երկրորդական նախադասություն է. օրինակ՝

Հիմա ելնում ենք մենք մեր կաշվից,
Հիմա հոգնում ենք, տնքում անքուն,—
Որ մեր զնգուն այն հիմար Զանգուն
Քիլոմետրեր ու փողաներ հաշվի (ԵՉԸԵ, 107):

Պարբերույթի երկրորդ մասը կարող է լինել համադասական բարդ նախադասության մաս, եթե առաջին մասի անդամները միավորյալ կամ թվարկվող համադասական նախադասությունների շարք են կազմում. օրինակ՝ «Ծննդաբերությունից միայն կես ժամ առաջ նա հրաժարվում էր աշխատելուց, դեմքի վրա հազիվ նշմարվում էր ցավագին ինչ-որ ծամածռություն, ապա ժպտում էր ջինջ, գնում առանձնանում, բռնում կողերը,—և ահա ծնված էր լինում մեզանից մեկնումեկը» (ՎԹԵ, 26):

Ես երազեցի արևի ոսկին,
Տենչացի նրա հրաշքը խնդուն,
Ուզեցի սիրել շշուկն իմաստուն
Արևանման, արնավառ խոսքի,—
Բայց շուրջս այնպես զուսպ էր, տկար,
Խոսքեր չկային ու արև չկար (ԵՉԸԵ, 137):

Երկրորդ մասը կարող է լինել բարդ ստորադասական նախադասություն, որ նախորդ մասի հետ առնչվում է համադասական կապակցությամբ. օրինակ՝ «Բակին և պարտեզին դռները կբացվեին, վարագույրները կուռեին և կշուշեին առագաստներու պես, դրացիները համարձակություն առած՝ կմտնեին կելլեին, մորաքույրերս կհագվեին, կքսվեին և տեսակ մը անկախության ձգտում կստանային,—բայց ինչ որ ամենեն զարմանալին ու հրաշալին էր, այն էր, որ մեծ մայրիկիս տխուր կնճռոտ դեմքին վրա ժպիտ կերևեր» (ՉԵԵ, 450):

Հաճախ պարբերույթի առաջին մասի թվարկվող անդամները արտահայտում են առանձին մտքեր, որոնք միավորվում են քերականական համասեռությամբ, իսկ երկրորդ մասը այդ առանձին մտքերի ու արտահայտությունների ընդհանրացումն է իբրև մի ամբողջություն. օրինակ՝

Դուք տեսա՞ծ եք հայրենի լեռները մեր խրոխտապանծ
Պսակված՝ ամպի մեջ բոսոր անտառներով անթափանց.
Ձոր կը նետեն լոկ շանթերն, ու լոկ հեղեղը դեղին
Հոսված ծառեր մինչև կը բերե մոտ գյուղին.
Դուք տեսա՞ծ եք կիրճերու խորն անձավներ, որոց մեջ
Կ'ապրին (կ'ըսեն) ջատուկներ կրելով էգ գայլ մ'անվերջ,
Եվ որոնք մերթ լուսին տակ երգելով երգ մ'հրապուրիչ
Վար կը կանչեն սարին վրա նստող կովարծը կտրիճ.
Դուք տեսա՞ծ եք մարգագետ անծայրածիր արոտներ,
Ուր զանգուլներ կարածին թիթեռներու առներ,
Ուր կը սահի արևուն միահեծան փառքին տակ
Գետակ մը ջինջ՝ կարի պես և եղկ անոր հանգունակ...,—
Ահավասիկ այս բոլորն, այս պատկերները խուժդուժ
Իր նկարներն էին նախ՝ երգված սրտին մեջ անուշ (ԴՎԹ, 190):

Այս հատվածը, որ կրճատել ենք ընդարձակ լինելու պատճառով, մի պարբերույթ է: Անդամների մեծ ծանրաբեռնվածությունը որոշ չափով դանդաղեցնում է հնչերանգային հաջոր-

դական լարվածությունը, ուստի թվում է թե անդամները անչափ միավորներ են, բայց որով-հետև միշտ առկա է հարակրկնությունը (դուք) և մանավանդ այդ ամենը ընդհանրացնող («ահավասիկ այս բոլորն...») եզրափակիչ մասը, այս ընդարձակ հատվածը դառնում է իս-կական պարբերույթ։

Երկրորդ մաս կարող են կազմել նաև երկրորդական նախադասություններից առաջացած գերբայական դարձվածներ, եթե միջում դրանք հնչերանգով անջատվում են առաջին մասից և կազմում են հակադիր կամ զուգադիր մաս. օրինակ՝ «Գրոհ է տալիս ու մրրկում բյուրավոր զոհեր տալով՝ խորտակելու բոլոր պարիսպներն ու բանտերը բռնության, խորտակելու բոլոր բուրգերն ու բերդերը դրամապետության, խորտակելու համար բոլոր լուծերն ու շղթաները աղքատության և ստրկության,—ստեղծելու համար ազատության իրավունքի, մարդավայել աշ-խատանքի և արդար վայելքի լուսակերտ աշխարհը դարավոր Շանդ-Շենգի փլատակների վրա» (ԱԻԵԺ, III, 253)։

Այս պարբերույթի առաջին մասի միավորյալ անդամներն սկսվում են խորտակելու ձևի հարակրկնությամբ, որոնք կախված են «գրոհ է տալիս ու մրրկում» նախադասությունից. իսկ երկրորդ մասը սկսվում է «ստեղծելու համար...», որ հակադրվում է նախորդին իմաստով և հնչերանգային անկախությամբ։ Եթե առաջին մասի միավորյալ անդամները արտահայտվեին ամբողջական նախադասություններով, ապա երկրորդ մասը կդառնար լոկ նպատակի պարա-գա և ոչ թե պարբերույթի մաս։ Բայց քանի որ քերականական ձևավորվածությամբ նրանք միևնույն աստիճանի վրա են գտնվում, բայց իմաստով ու հնչերանգով հակադիր ու անկախ են, ապա միասին կազմում են մի պարբերույթ։

Պարբերույթի երկրորդ մասը երբեմն ձևավորվում է առաջին մասի սկզբի որևէ նախադա-սությամբ կամ բառակապակցությամբ, որը տվյալ դեպքում կարևոր է առաջին մասի համար. սա առաջին մասի իմաստային կենտրոնն է կազմում։ Այդպիսի նախադասությամբ կամ բառա-կապակցությամբ սկսվող երկրորդ մասը ավելի սերտ է կապվում առաջին մասի հետ, և ամ-բողջացման ըմբռնումը առավել որոշակի է։ Կրկնվող այդ նախադասությունը կամ բառակա-պակցությունը առաջին մասը օղակաձև շրջանակում է և սկսվում է երկրորդ մասը. օրինակ

ԱՅՆ ԱՓԵՐՈՒՄ, ուր դու, օ, տարիներ առաջ,
Թափառելով՝ սիրո երգեր էիր գրում
Եվ զուրգուրում, իբրև սերունդների երազ,
Այն, որ թաքցված մնաց քո գրերում,—
ԱՅՆ ԱՓԵՐՈՒՄ հիմա մի բարբարոս հովիվ,
Երազելով քեզ պես կնոջ զգվանք ու սեր,
Ունկնդրում է միայն շշուկներին հովի
Եվ, երգերի տեղ քո, երգում անբան մի շեր (ԵԶԸԵ, 252)։

Պարբերույթի երկրորդ մասը կարող է բարդանալ տարբեր լրացուցիչ նախադասություն-ներով, նույնիսկ ինքն իր հերթին կարող է դառնալ պարբերույթային մի կազմություն, ըստ կառուցվածքի նմանվել պարբերույթի, սակայն քանի որ այն ինքնուրույն ոլորտ չունի (կա-ռուցվածքով և հնչերանգով կապված է առաջին մասի հետ), ապա անկախ պարբերույթ չի կա-րող համարվել։ Դա պարբերույթի երկրորդ մասն է, միայն արտահայտվում է բազմաբարդ ձևով. օրինակ՝ «Ես կարծում եմ ոչ հոր եղեռնական մահը, ոչ մոր շտապիույթ ամուսնությունը, ոչ հորեղբոր ապշապիղծ վարմունքը, ոչ Օֆելիայի թեթևամտությունը, ոչ Պոլոնիուսի պալատա-կան նենգավորությունը,—ոչինչ, ոչինչ էնքան վիրավորական չպետք է լինեն դժբախտ Համ-լետի՝ էն առաջին ինտելիգենտի հոգու ազնվության, արքայազնի վեհության, փիլիսոփայի խորության, հանճարեղ նրբամտության ու վշտի ծանրության համար, որքան հայ դերասանի անճաշակ լալկանությունը, վախկոտ հայացքները դես ու դեն, անմիտ վազվզելը պատից պատ, անտեղի աղաղակներն ու լաց ու կոծը կամ ռուս դերասանի հիստերիկ հեկեկոցներն ու հոհոռոց-ները, հիվանդագին գալարումները, անդադար ծամածռությունները ու գոռում-գոչումները» (ՀԹԵԺ, IV, 114)։

Պարբերույթի երկրորդ մասը առաջինի հետ կապակցվում է շաղկապներով, շաղկապային ու ընդհանրացնող բառերով և կամ առանց դրանց։ Շաղկապներով կապակցվող մասերը ար-տաքնապես հեշտությամբ զատվում են միմյանցից. օրինակ՝ «Հրաչը սիրում էր եղբորը, եղբայրը նրա օրորոցն էր օրորել, տարել էր պարտեզները ման էր ածել, պատանեկության իր պատասխանատվությամբ նրան այգիներ էր տարել, դասն էր սովորեցրել, փողոցը թշնամի

տղաներից պաշտպանել, ինչ որ տնից թոցրել էր, նրան էր տվել, նրա համար թռուցիկ էր շինել, լողալ էր սովորեցրել,—բայց Վերոնիկայի մազի մի թելը մոռացրեց այդ բոլորը և հանկարծ մի օր Հրաչը դադարեց Վահրամի հետ խոսելուց» (ՎԹԵ, 79)։

Երկրորդ մասը կարող է առաջին մասի հետ կապակցվել առանց շաղկապի. այս դեպքում մասերի տարբերման համար հիմք են ծառայում քերականական կառուցվածքի դանազանություն, բարձրացող և իջնող հնչերանգները, իմաստային հակադրություն, զուգադրություն փոփոխություն. օրինակ՝

Աստղ ու ճկար չորեր հագած՝ դեմս ելար Նուրազի պես.
Էշխից կրակ սիրտս էրեց անճասնելի սուրազի պես,
Անուշ հոտով սիրտս լցրիր վաղաստանի, ճիրազի պես.—
Ինչ կլ ըլի էշխգ. գյոզալ, Երգս ուրախ պիտի ասեմ (ՍԶԸԵ, 159)։

Էրած խորված մաճ իմ զայի. մե տիզ չը կա մար ունենամ.
Լիզվով չիմ կանացի ասի, թեզուզ խոսկըս փար ունենամ.
Ափսուսալու հազար ափսոս, յիս էս ղադա դար ունենամ,—
Էշխեն ուշկ ու միտկըս կապած, ինձ ջրի տարած գիտենամ (ՍՆ, 75)։

Երկրորդ մասը առաջինի հետ կապակցվում է նաև միջնորդական կապերով, այսինքն՝ առաջին մասի որևէ անդամ կամ հատած կրկնվում է երկրորդ մասի սկզբում և դառնում է երկու մասերի կապակցման միջնորդ։ Սա տարբերվում է օղակաձև կառուցվածքից նրանով, որ վերցվում է ոչ թե սկզբի անդամը, այլ առաջին մասի որևէ անդամ կամ հատած, որ տվյալ դեպքում էական է թե առաջին մասի և թե մասերի ամբողջացման տեսանկյունից. օրինակ՝ «Իրիկնալույսին ծիրանի ծովուն մեջ կզգիացած արտասվող ուռիներու շարքին տակ, հովիտին խորը, ահավասիկ իմ երգս արտերուն շունչովը լեցուն. ահավասիկ իմ երգս առվեզրերքի անուխին ու ռեհանին խունկովը օծուն. ահավասիկ իմ երգս, հնձված արտերուն ու հերկված հողերուն բույրովը, արևեփ խաղողներուն ու մեղրացած թուզերուն անուշույքովը ակաղձուն,— իմ երգս՝ իղձի մը, արցունքի մը պես պարզ ու վճիտ, որ իրիկվան ոսկի հրեշտակին հետ թև առած կը թռչի սարերն ի վեր, կապույտն ի վեր» (ՄՄԵԺ, 211)։

Մինչև այստեղ մենք խոսեցինք բարձրացող հնչերանգ ունեցող պարբերույթի մասին, այսինքն՝ այն պարբերույթի մասին, որի թվարկվող անդամները իրենց բարձրացող հնչերանգով զանվում են առաջին մասում, իսկ երկրորդ մասը միայն իջնող հնչերանգ ունի։ Սակայն լինում են նաև այնպիսի պարբերույթներ, որոնց թվարկվող անդամները իրենց բարձրացող հնչերանգով տեղադրվում են երկրորդ մասում։ Այս դեպքում առաջին մասում կարող է լինել մի գլխավոր նախադասություն, իսկ երկրորդ մասը երկրորդական նույնասեռ նախադասությունների շարք, որոնք թվարկվում են բարձրացող հնչերանգով. օրինակ՝ «Ով ոք այլևս չէր մտածում, թե շահը դեռևս հյուր է Ագուլիսում, թե ամեն ոք պարտավոր է լուսավորել յուր տունը, կտուրը ու սարավույթը, թե պետք է բակերում խարույկներ բորբոքել և ընկեր, հարևան դրանց շուրջը ժողոված մինչև կես գիշեր խրախություններ անել, թե ժողովուրդը խմբերով փողոցները պիտի պտտեր և փողերով, թմբուկներով օդը թնդացներ, թե միով բանիվ ամեն ոք պարտավոր էր մասնակցել որևէ հրապարակական զվարճության» (Մուրացան, V, 303)։

Այս օրինակը լիովին բավարարում է պարբերույթի պահանջները, որովհետև թվարկվող շարքի վերջին անդամը ընդհանրացնում և փակում է թվարկվող շարքը։

Առաջին մասում կարող է լինել մի համադասական նախադասություն, իսկ երկրորդ մասը նույնպիսի նախադասությունների թվարկվող շարք. օրինակ՝ «Համաշխարհային աղետալի պատերազմի ընթացքում շատ տոներ եկան ու անցան չտոնված,—բայց էս մի տոնը պետք է տոնի ամբողջ կուլտուրական աշխարհքը. պետք է տոնեն և պատերազմից հեռու կանգնած ժողովուրդներն իրենց խաղաղ քաղաքներում, և կռվող ազգերը իրենց խրամատներում, և անգլիացին, որ Շեքսպիր է ծնել, և գերմանացին, որ Շեքսպիր է սիրել ու որդեգրել, և ռուսը, և ֆրանսիացին, և իտալացին, և ավստրոհունգարացին -ամենքը, ամենքը մինչև ուր հասել է Եվրոպայի ազնիվ խելառության համբավը, մինչև ուր հասնում է Շեքսպիրի աստվածային ըմբռնակալությունը, որ մարդկային հոգին ազատագրելով ամեն տեսակ ըմբռնակալություններից՝ միայն ստեղծագործական ոգու իշխանությանն է ենթարկում» (ՀԹԵԺ, IV, 333—334)։

Այս կարգի պարբերույթները, որ սակավ են և առանձնապես չեն նշվում, ունեն այլ տիպի հնչերանգ. առաջին մասը, եթե բազմանդամ չէ, արտաբերվում է իջնող հնչերանգով, իսկ երկ-

րորդ մասը թվարկվում է մինչև վերջին եզրափակող անդամի բարձրացումով. եզրափակող անդամը արտաբերվում է թեթև իջնող և փակող հնչերանգով։ Պետք է շեշտել նաև, որ եթե [թ]վարկումը չի ընդհանրացվում կամ փակվում որևէ ձևով, այդպիսի կառուցվածքները պարբերույթ չեն, որովհետև պարբերույթի հիմնական պայմաններից մեկն էլ փակվածությունը՝ ավարտունությունն է։ Երբ թվարկումը վերջում առկախ և բաց է մնում, այսինքն՝ որևէ ձևով չի մատնանշվում թվարկվող շարքի ավարտը, բարձրացող հնչերանգը կտրվում է առանց իջեցման և արտահայտությունը մնում է անավարտ, չի կլորացվում, ուստի և պարբերույթ չի կազմում։ Թվարկվող շարքի ավարտուն լինելը նշվում է ոչ միայն ընդհանրացնող, եզրափակող բառերով, այլև շաղկապներով ու բովանդակությամբ։ Վերևում բերված Մուրացանի օրինակը ընդհանրացվում է միով բանիվ կապակցությամբ, Թումանյանինը ամենքը, ամենքը ընդհանրացնող կրկնությամբ։

Շատ ուսումնասիրողներ այս կարգի պարբերույթները համարում են պարբերութային կառուցվածք, ընդ որում եթե վերջին մասի թվարկվող անդամները այս կամ այն ձևով չեն մատնանշում ավարտը, կոչվում են բաց պարբերութային կառուցվածք։ Նշելով նաև այս կարգի կառուցվածքներից շատերի պարբերութային կազմությունը, մենք նույնպես հակված ենք կարծելու, որ պարբերույթի բազմանդամության ծանրության կենտրոնը վերջ ի վերջո ընկնում է առաջին մասի վրա և բուն պարբերույթները ընութագրվում ու պայմանավորվում են այդ առաջին մասի բաղադրականությամբ։ Երկրորդ մասի միավորականությունը, կառուցիկ համաչափությունը, անդամների ներդաշնակ ու կշռույթավոր թվարկումը էական չեն պարբերույթի համար։ Երկրորդ մասը էական է այնքանով, որքանով այն ընդհանրացնում, եզրափակում ու փակում է առաջին մասի թվարկվող շարքը միանգամայն այլ քերականական կառուցվածքով ու հնչերանգով։ Առաջին մասը հարում է երկրորդ մասին իմաստով, քերականորեն և հնչերանգով, այդպիսով ստացվում է մի ավարտուն ամբողջականություն։ Երբեմն այնպես է պատահում, որ առաջին մասի թվարկվող շարքը ամբողջացվում է երկրորդ մասի թվարկվող շարքով, որով առաջանում է մասերի հակադիր համամասնություն. այսպիսի կառուցվածքը աչքի է ընկնում իր չափակցությամբ, կշռույթային ռիթմհնականությամբ, ուստի զուտ հնչերանգային ու ոճաբանական արժեք ունի. քերականական տեսանկյունով դա պարբերույթի մեջ էական փոփոխություն չի առաջացնում։ «Մարերի սառը բուքը, ձորերի զառնաշունչ քամին՝ ինչպես էր մեյդան բաց արել գոռում, փչում, հոսան անում, ձնի թեփը իրար գլխով տալիս,—որ ճամփորթի քիթ ու պռունգը կպցնում, ճաքացնում, երեսը պատռում, գլխին, երեսին հազար անգամ խփում, աչք ու բերանը լցնում, շատին կամ ձորերն էր քցում, խեղդում, կամ ձնումը թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ փետացրած՝ ճամփից խլում, սար ու չոլ գցում, խեղդում կամ քարեքար տալիս» (ԽԱՎՀ, 10)։ Այս օրինակի մեջ առաջին մասը լրիվ բավարարում է պարբերույթի պահանջները. հինգանդամանի է և կազմված միավորյալ նախադասություններից, որոնք գլխավոր են. իսկ երկրորդ մասը հետևանքի երկրորդական միավորյալ բազմանդամ նախադասությունների մի մեծ շարք է։ Համամասնությունը լրիվ չի պահպանված, որովհետև երկրորդ մասը քանակով գերազանցում է։ Հետևյալ օրինակի մեջ մասերը լրիվ չափակից են և կապված են բայց շաղկապով.

Ծառի ճիւղն որ չոր լինի, ո՞վ մնայ թէ իսկի ծաղկի,
Սպիտակ մազն որ սև ներկեն, ո՞վ ասէ թէ իսկի թափի,—
Բայց մարդ մեղաւոր ու սև գիտեմ, որ կու սպիտակի,
Աստուած մեկ բանիկ կուզէ, որ «մեղայ» ասէ ու լայի (Հ. Երզնկացի, 150)։

Այսպիսով՝ պարբերույթը շարահյուսական այնպիսի ամբողջական միավոր է, որը կազմված է երկու հակադիր մասերից, իսկ այդ մասերը քերականորեն, տրամաբանորեն և հնչերանգով սերտորեն կապակցվում են միմյանց և կազմում են մի միասնություն։ Շնորհիվ քերականական, տրամաբանական և հնչերանգային միասնական կապերի պարբերույթը հեշտությամբ ընկալվում է ընթերցողի կողմից իր առանձին մասերով, անդամներով ու հատածներով իբրև շարահյուսական վերջացած ու փակված ամբողջություն։ Այս ամբողջությունը ունի այն բոլոր հատկանիշները, որոնք հատուկ են սովորական նախադասություններին, սակայն պարբերույթը նախադասությանը հատուկ այդ հատկանիշներից բացի ունի իր սեփական յուրահատկությունները, որոնք ոչ մի նախադասություն չունի։ Այդ հատկանիշներն են՝ անդամահատման միանմանությունը, քերականական կառուցվածքի սերտ միասնությունը, շարահյուսական փակ կառուցվածքը, հնչերանգային ձևավորվածությունը, հատկապես առաջին մասի բաղադրականու-

թյուններ և այդ բաղադրիչների քերականական համասեռությունը, դրանց հնչերանգային աստիճանական բարձրացումը, շարադասման որոշ կայունությունը, ապա առաջին մասին հաջորդող դադարը և երկրորդ մասի եզրափակումն ու իջնող հնչերանգը։

Այս հատկանիշները պարբերությունը դարձնում են բովանդակությամբ մի վերջացած, ավարտուն արտահայտություն, ուր տրվում են փաստարկները և դրանց հիմնավորումը, որով ստացվում է նշված իմաստային միասնությունը։ Մասնակի առանձին մտքերը թվարկվում են իրրև համասեռ, միմյանց հետ կապված մտքեր համապատասխան ու ներդաշնակ ձևավորումներով, որոնք ներքին կապերով շղթայվում են գլխավոր մտքին և ենթարկվելով նրան՝ միասնաբար կազմում են բազմազան մտքերի մի ամբողջություն, մինչդեռ սրան հակադիր կտրտված խոսքը բազմազան մտքերը հաղորդում է միմյանցից անկախ, առանձին-առանձին, առանց ներքին տրամաբանական կապերի, միասնական հնչերանգի։

Արդ՝ այս ամենից հետո էթե սահմանենք, դուրս կգա, որ պարբերույթ է կոչվում այն բարդ կամ բարդացված ու ծավալուն ամբողջական արտահայտությունը, որ բնութագրվում է հնչերանգային երկու հակադիր մասերով, մասերից մեկի (հատկապես առաջինի) համասեռ անդամների բազմազանությամբ, սրանց շարադասման որոշ կայունությամբ, կշռույթային կանոնավորությամբ, ներդաշնակ թվարկումով, արտաբերման անընդհատ լարված ու բարձրացող հնչերանգով և ապա դադարով, որին հաջորդող երկրորդ մասը, ունկնդիր իր անդամների քանակից, իջնող հնչերանգով եզրափակում է բնականական, տրամաբանական ու հնչերանգային մի միասնության է վերածում հաղորդումը։

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԽԱՎՀ—Խ. Արովյան, Վերք Հայաստանի, Երևան, 1959։
ՎՓԸԵ—Վ. Փափազյան, Ընտիր երկեր, 1951։
ԲԵԺ—Բաֆֆի, Երկերի ժողովածու, 1955—59։
ՀԹԵԺ—Հովհ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1950—59։
ԱԻԵԺ—Ավ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1950։
ՆԵԺ—Նար-Դոս, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1955։
ՌՍԵ—Ռ. Սևակ, Երկեր, Երևան, 1955։
ՎԹԵ—Վ. Թոթովենց, Երկեր, Երևան, 1957։
ՌՊԵ—Ռ. Պատկանյան, Երկեր, Երևան, 1955։
ԳՆ—Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան, Վենետիկ, 1795։
ՍՆ—Սայաթ-Նովա, Հայերեն, վրացերեն, ադրբեջաներեն խաղերի ժողովածու, Երևան, 1959։
ԳՋԵԺ—Գ. Զոհրապ, Երկերի ժողովածու, 1954։
ՀՀՀ—Հովհ. Հովհաննիսյան, Հատընտիր, Երևան, 1953։
ՍՋՊԹ—Ստ. Զորյան, Պապ թագավոր, Երևան, 1957։
ԴՎԲ—Դ. Վարուժան, Բանաստեղծություններ, Երևան, 1955։
ՋԵԵ—Ջ. Եսայան, Երկեր, Երևան, 1959։
ԵՋԸԵ—Ե. Չարենց, Ընտիր երկեր, Երևան, 1955։
ՄՄԵԺ—Մ. Մեծարենց, Երկերի ժողովածու, Երևան, 1956։

ПЕРИОД В АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Доктор филолог. наук В. Д. АРАКЕЛЯН

(Р е з ю м е)

Ученые древности основным признаком периода (Περίοδος) считали целостность и единство речи, одновременно указывая на различия между периодом и предложением. Однако им не удалось дать четкого разграничения периода и предложения.

Период — это такая целостная синтаксическая единица, которая состоит из двух разнородных частей, а эти части грамматически, логически и интонационно тесно связаны между собой и образуют одно целое. Периодом называется такое сложное или

усложненное и развернутое выражение, которое характеризуется двумя интонационно противоположными частями, многообразием однородных членов одной из этих частей (в особенности первой), относительной устойчивостью порядка членов, непрерывно напрягающейся и восходящей интонацией, а затем паузой и следующей за ней второй частью, независимо от количества ее членов, с нисходящей интонацией, заключающей и превращающей все сообщение в одно грамматическое, логическое и интонационное целое.

В статье проанализированы составные части двучленного, трехчленного, четырехчленного и многочленного периода и их разновидности, подтвержденные примерами из литературных произведений древнеармянского и современного армянского языка. Двучленность и многочленность первой части периода является одним из его существенных признаков. Грамматическая однородность первой части также является обязательным условием для периода.

Одной из существенных особенностей периода является пауза. Хотя она имеет интонационное значение, но именно она делит период и определяет границу между двумя его частями и противопоставляет их друг другу с их восходящей и нисходящей интонацией, создавая одно целое.

Одним из признаков периода является его закрытость. То, что совершается во второй части, оно и заключает, регулирует, завершает выражение со всеми его смысловыми и структурными связями.